

Letošního roku bylo do významných jubilejí UNESCO zařazeno 200. výročí narození Bernarda Bolzana (5. 10. 1781 — 18. 12. 1848), významného pražského matematika, logika, filozofa a sociálního myslitele. Bolzanovy životní osudy, neblaze poznamenané perzekucí rakouského státu a katolické církve, i jeho pedagogická a veřejná působnost jsou nerozlučně spjaty se společenským, sociálním a kulturním vývojem naší společnosti v období národního obrození. Jeho místo v našich novodobých dějinách kladně hodnotili přední představitelé našeho veřejného a kulturního života devatenáctého století — Fr. Palacký, Fr. L. Rieger, J. Dobrovský, K. Havlíček Borovský, Fr. L. Čelakovský, J. Neruda a mnozí další. K pokrokovým stránkám Bolzanova dědictví se hlásí i naše socialistická společnost, jak to zdůraznil ve svém programovém vyhlášení k založení Československé akademie věd Z. Nejedlý.

Bolzanův význam v našich i světových kulturních dějinách tkví především v jeho pracích o matematice, logice a teorii vědy. Nedílnou součást jeho odkazu tvoří i jeho sociálně kritické ideje, které shrnul ve své sociální utopii *O Nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*, která byla dokončena v první polovině čtyřicátých let, ale poprvé zveřejněna až v roce 1932. Tato sociálně kritická utopie, první tohoto druhu v našich zemích, obsahuje řadu velmi podnětných, na svou dobu velmi pokrokových myšlenek blízkých koncepcím kriticko-utopistického socialismu.⁽¹⁾ Bolzanova vize účelného uspořádání lidské společnosti budoucnosti, nepodložená však poznatky o reálných hybných silách společenského vývoje (jako všechny jiné sociální názory formulované před vznikem vědeckého socialismu), má zjevně utopické rysy, k nimž navíc přistupují velmi přísné etické požadavky, jež jsou důsledkem moralizujícího postoje k životu jedince i společnosti.

V této stati, věnované 200. výročí narození Bernarda Bolzana, si klademe za cíl co nejvěrněji reprodukovat jednu z významných složek jeho koncepce společnosti — názory na způsob života —, aniž bychom je však podrobněji posuzovali a hodnotili z hlediska soudobého pojetí životního způsobu.

B. Bolzano se zabýval nejrůznějšími aspekty životního způsobu lidí jednak ve svých exhortách, nedělních a svátečních kázáních pro pražské vysokoškolačky, jež patřily k jeho pedagogickým povinnostem profesora filozofické fakulty,⁽²⁾ jednak ve své sociálně kritické utopii, kde se je snažil shrnout v syste-

(1) Význam této utopie ocenil J. Wagenknecht-Jakeš ve stati *Bernard Bolzano, předchůdce socialismu v Čechách* (Tvorba 13, 1938, č. 21, s. 248) těmito slovy: „Naše dělnictvo může být hrdé, že první velká koncepce společenské organizace, vytyčená v počátcích nových dějin českých, byla prodchnuta ideálem socialistickým. Pro tyto socialistické myšlenky je Bolzanovo dílo stále živé a stane se jistě záhy populárním“.

(2) Bolzano zastával tuto funkci od 19. 4. 1805 až do 19. 1. 1820, kdy byl na základě rozhodnutí státní rady sesazen.

matičtější podobě. Nešlo mu přitom pouze o charakteristiku materiálních podmínek životního způsobu⁽³⁾ a jejich reflexi v jednání a myšlení lidí, ani pouze o popis postojů ke světu a společnosti, jak se s nimi setkával ve své době. V návaznosti na etické názory, jež vycházejí z nejvyššího mravního zákona: „ze všech možných způsobů jednání vol vždy takový, který při zvážení všech důsledků nejvíc přispěje k blahu celku, lhostejno, v kterých jeho částech“ [1884: I, 236], i pod vlivem své pevné víry v lepší uspořádání budoucí občanské společnosti se Bolzano snažil spíše podat ideální obraz „obecně užitečného“ [1849: 201], „rozumného“ [1852: 86] „dobrého“ [1850: 208] či „skromného“ [1852: 100] způsobu života.

Již v této specifikaci se obráží určitá moralizující tendence jeho přístupu k problematice životního způsobu, který však ve svých hlavních rysech neztrácí ze zřetele skutečný život lidí. Bolzano usiluje o to, aby si lidé uvědomili, že jejich život má být opravdu dobrý, zdravý a prospěšný. Kdo bude chtít „žít se ctí“ v účelně zařízeném státě, od toho je třeba požadovat, „aby aspoň budil zdání, že žije prostě, střídme, má zásluhy o lidstvo, potřebuje málo pro sebe a mnohem více koná pro dobro a blaho jiných“ [1949: 130].

Co rozumí Bolzano způsobem života, přesněji řečeno dobrým způsobem života, který rozhodně nelze identifikovat „s panujícím způsobem života“ [1850: 217]? Na tuto otázku se pokouší dát obsírnou odpověď ve svých třech exhortách *O dobrém způsobu života*, přednesených v roce 1819. Zde současně poukazuje na význam takového způsobu života každého jednotlivce pro celou společnost a zdůvodňuje, jaký blahodárný vliv to má na ctnost i na štěstí lidí. Bolzano je si dobře vědom, že tento pojem má značně „kolísavý význam“, neboť lidé pokládají i zcela protichůdné věci za výraz dobrého způsobu života, a proto jej vymezuje: Dobrý způsob života je tím souborem všech pravidel, které nás na základě dovedností získaných cvikem vedou k tomu, aby náš způsob styku s bližními byl pro nás i pro jiné tak příjemný a plodný, jak to jen umožňuje povaha cílů, které jsme si předsevzali [1850: 211]. Poznává přitom, že pod slovem „Lebensart“ si zřejmě nesmíme představovat nic jiného než určitý způsob, jak si zařídit svůj život, a to svůj společenský život, neboli styk s bližními. Slovo „Art“ poukazuje pak na to, že do životního způsobu musíme zahrnovat nejen to, co člověk dělá, ale jak to dělá. Máme-li proto objasnit rozdíl mezi látkou neboli obsahem nějakého jednání a způsobem, jak je toto jednání uskutečňováno, musíme k jeho obsahu počítat vše to, co jsme s jasným vědomím a záměrně vykonali, kdežto ke způsobu jednání pouze to, co se událo bez jasného vědomí nebo bez úmyslu, z pouhého zvyku.

V tomto kontextu omezuje Bolzano dobrý způsob života na pravidla slušného, způsobného a přirozeného chování, na zdvořilé, nikoli však vtíravé vystupování ve společnosti, které zpřijemňuje vzájemný styk mezi lidmi a přispívá k tomu, že se stáváme oblíbenými [1850: 215], na projev úcty k těm lidem, kteří si toho zaslouhují, na velkorysé jednání, pokud to není v rozporu s povinností pravdomluvnosti a s úsilím napravovat zlo [1850: 221], na ochotu pomáhat ostatním lidem, prostě na všechny takové formy jednání, které vedou k upevňování ctnostného a mravního života jiných lidí a jimiž každý jedinec zároveň pečuje o rozvoj svého rozumu a zušlechtění svého srdce [1850: 223].

Toto pojetí životního způsobu je ovšem velmi úzké a zdaleka nepostihuje mnohé další aspekty rozumného způsobu života, o nichž se Bolzano zmiňuje

(3) Bolzano užívá synonymně těchto výrazů: „Lebenswandel“ [1850: 92], „Lebensart“ [1850: 209] a „Lebensweise“ [1852: 224].

v jiných svých exhortách. Tak například ve svém kázání *O nerovnosti stavů* z roku 1817 uvádí způsob života do souvislosti se zaměstnáním a vyvozuje z rozdílného postavení lidí ve společnosti „znatelné rozdíly ve stupni rozvoje duchovních sil, ve vlastnění umění a věd“ [1849: 37]. Ve své knížce *O nejlepším státě* rovněž spojuje způsob života se zaměstnáním občanů [1949: 95]. Navíc se zde zcela explicitně hlásí k mnohem širšímu pojetí, klade-li si otázku, „zda zaměstnání občanstva a jeho výživa, ráz zábav apod., krátce celý způsob života není škodný životu a zdraví“, jejíž zodpovězení přísluší především lékařům [1949: 76].

Shrneme-li jednotlivé pasáže v jeho exhortách a v jeho sociálně kritické utopii, v nichž fakticky pojednává o otázkách, které se s ohledem na jeho vlastní představy bezprostředně nebo zprostředkovaně dotýkají životního způsobu, můžeme zcela oprávněně konstatovat, že Bolzanovo stanovisko k této problematice je založeno širěji. Bere v úvahu různé nezbytné materiální podmínky života, jako jsou výživa, odívání a bydlení. U všech těchto aspektů zdůrazňuje účelnost, nenáročnost a skromnost [1949: 119, 122, 135].

Nenáročnost doporučovaná v souvislosti s uspokojováním základních materiálních potřeb není výrazem nějakého asketického, rigorózně moralistického postoje. Bolzano kritizuje některá „přehnaná a opravdu mylná pravidla ctnosti“, protože jsou ve svých důsledcích v rozporu s „předpisy rozumu“ a odporují i našim vnitřním pocitům [1850: 9]. Vytýčuje-li ve vztahu k materiálním podmínkám života ideál skromnosti, činí tak ze dvou důvodů: Za prvé proto, že všeobecné rozšíření nenáročného způsobu života by vedlo k získání prostředků, kterých by bylo možno využít ve prospěch lidí žijících v bídě [1852: 89]; za druhé proto, že podle Bolzanova názoru je šťastný „nikoli ten, kdo má mnohé, nýbrž kdo málo požaduje“ [1852: 100]. Nenáročný člověk žije lépe a nachází všude vnitřní uspokojení. Naproti tomu náročný člověk, který hledá smysl života v materiálních požitcích, není ani spokojen, ani šťasten [1852: 90]. Takový postoj k životu je v rozporu s jeho vlastním životním krédem: „Šťastným být a jiné blažit — toť úkol člověka“.

K povinnostem užitečného způsobu života, jehož konečným cílem je obecné blaho, patří společensky prospěšný způsob zaměstnávání každého člověka, pokud mu to umožňuje jeho zdravotní stav. Proti zahálčivým lidem, proti všem těm, kteří nepracují a přesto žijí mnohem lépe než těžce pracující rolníci či řemeslníci, dělníci a horníci, vystupuje Bolzano ve svých exhortách s velkým rozhořčením. „Kdo jen žije a nečinně žije, nezaslouží si daru života, neboť svou nečinností připravuje sebe i jiné o požitky, které by mohl vytvořit svou prací. Stát má plné právo přinutit jej hrozbou odnětí prostředků nezbytných k životu k tomu, aby šel do sebe a zahájil činný život!“ [1849: 196]. V účelně zařízeném státě „je člověku třeba zaměstnání, povalečství, zahálka je zhoubná“ [1949: 95]. Bolzanovi nejde ovšem o jakékoli zaměstnání, nýbrž o činnost sloužící potřebám společnosti. Při posuzování povahy práce není vždy snadné rozhodnout, zda je opravdu užitečná. Pokud se však dá prokázat, že určité zaměstnání není ani užitečné, ani efektivní, doporučuje Bolzano je zakázat. Má přitom na mysli zejména takové pracovní úkony, které mohou být nahrazeny stroji [1949: 97].

Při hodnocení povahy zaměstnání ve vztahu k rozumnému životnímu způsobu dospívá Bolzano na základě poznatku, „že ve všech státech, které až dosud existují, panuje příliš velká nerovnost ve způsobu vzdělání a zaměstnání“ [1949: 134], k velmi pozoruhodné myšlence o negativním vlivu dělby práce na rozvoj člověka. Navrhuje překonat její škodlivé důsledky vzájemnou kom-

penzací mezi manuální a duševní prací nebo alespoň přiměřeným využitím volného času, odpovídající přípravou mládeže na výkon různých povolání. V účelně uspořádaném státním zřízení by člověk podle jeho názoru neměl vykonávat jenom jedno zaměstnání, ale měl by je střídat, a to nejen duševní práci s tělesnou, ale i naopak, třebaže je to mnohem obtížnější. Obměna intelektuálních činností tělesnou prací vede k ovládnutí pudů, zejména pohlavních [1852: 169].

Mnohá zaměstnání jsou takové povahy, že je nelze vykonávat po celý život, protože se tím „buď kazí zdraví, brzdí vývoj sil, všestranné zdokonalování člověka, nebo to okrádá o životní požitky, nebo dokonce že to brání tomu, aby příslušný výkon dosáhl vrcholu, aby dospěl k mistrovství“ [1949: 98]. Tyto nedostatky jednostranného pracovního zaměření, ať již jde o práci manuální nebo duševní, má „způsob života, jaký vedou naši lidé na venkově nebo v řemeslech, ale také umělci a lidé, kterým práce „učení“ jsou povoláním“ [1949: 98].

Ze zásadní úlohy aktivního podílu každého jedince na tvorbě hmotných a duchovních statků ve prospěch celé společnosti vyvozuje Bolzano v rovině životních postojů lidí *ideál pracovitosti*. Při konkretizaci tohoto ideálu [1851: 217 an.] zdůrazňuje pili zemědělce, který se stará o naši obživu, pracovitost řemeslníka, který nám zajišťuje prostředky k odívání, bydlení a různé přístroje potřebné „pro práci či zábavu“, i pili učence, který svými vynálezy usnadňuje činnost zemědělce a řemeslníka a svými spisy nás činí moudrými, dobrými a šťastnými.

Způsob zaměstnání má také zásadní vliv na vhodné *využívání volného času*. Základním předpokladem jeho rozumného využívání je přiměřená změna činnosti. Lidé, kteří ve všedních dnech těžce pracují manuálně, měli by být ve dnech klidu této práce „zcela zbaveni“ [1949: 136]. Naproti tomu ti, kdo pracují duševně, by se měli zabývat prací tělesnou.

Tento požadavek — konstatuje Bolzano — není však zatím v praxi realizován. Řemeslníci, dělníci a pochopitelně i rolníci (jejichž namáhavou práci Bolzano velmi dobře poznal během svého dlouholetého pobytu na statku J. Hoffmanna v Těchobuzi), jsou bohužel lidskou společností odsouzeni k tomu, aby se dřeli „od rána do noci a po celý rok jenom prací tělesnou“, a proto také sotva mohou „cvičit a vyvinout síly duchovní“ [1949: 98]. Avšak ani lidé, kteří se zabývají duševní prací, nevyužívají rozumně svého volného času: místo toho, aby k uchování svého zdraví i k rozptýlení mysli vykonávali nějakou užitečnou práci tělesnou, tráví „chvilu oddechu povětšinou bez užitku — procházkami, u šachů, rozhovorem u sklenice vína, kouřením apod.“ [1949: 97].

Možnost nápravy spatřuje Bolzano v tom, že v účelně zařízeném státě budoucnosti budou v každé obci zřízeny zvláštní místnosti nebo celé budovy, „kde by měl každý příležitost k užitečné práci“. Tuto práci by zde občané vykonávali bezplatně jenom kvůli změně svého pravidelného zaměstnání, nebo i za mzdu, kdyby si to přáli. Bolzano doufá, že tyto domy budou lidé navštěvovat tak rádi jako až dosud hostince, protože zde najdou „vhodné vyplnění prázdné chvíle, zaměstnání a v něm zábavu i společnost“ [1949: 102].

Volný čas nemá být vyplněn jenom nějakou užitečnou prací, ale i dalším *sebevzděláním*. Každý člověk by měl po celý život pokračovat ve svém intelektuálním i mravním vzdělávání, a to buď studiem užitečné literatury, nebo návštěvou „nedělní školy“ [1949: 72]. Zejména představitelé inteligence — lékaři, učitelé nebo právníci a samozřejmě vědci — by se měli z profesionálních důvodů vzdělávat ve vyšších vědách [1849: 25]. Bolzano odmítá výmluvy, že na

alší vzdělávání dospělých osob nezbyvá čas [1852: 105]. Připouští ovšem s potováním [1849: 12], že v případě řemeslníků a zemědělců, o jejichž výchovu vzdělání se společnost stará jen velmi málo, je nezáměr o další vzdělávání e dnech odpočinku a dnech svátečních podmíněn objektivními příčinami, které by měly být v budoucnosti odstraněny.

Vhodným využíváním volného času je také *cestování*. Slouží k upevňování zdraví, rozšiřuje obzor lidí a „rozmnožuje vědomosti člověka“. Soukromé cestování, jehož „předním účelem je vzdělávání ducha“, i výlety do přírody, jež umožňují nejen poznání jejích krás, ale i shlédnutí různých pamětihodností, upevňuje zároveň smysl pro pospolitost. Proto také Bolzano doporučuje, aby „se tyto cesty konaly ve společnosti“. Společné pěší túry mládeže, právě tak jako společné cestování, jsou zábavnější, méně nákladné a také poučnější, neboť lidé se mohou navzájem informovat o tom, co vidí, tím, že „o tom hovoří, zakotvují dojmy trvaleji“ [1949: 133].

Ve společnosti se má rozumný člověk pro své potěšení oddávat i *zábavě*, jež velmi významně přispívá k jeho vhodnému vyžití v době volna. Společenské prostředí zvyšuje totiž vlastní požitek ze zábavy a zároveň „brání přepínání požitku“ [1949: 134]. Nejvhodnějším prostředkem pro trávení volného času ušlechtilou zábavou je vlastní domov, rodina. Bolzano uvádí různé druhy státem dovolených zábav: četbu novin a zábavných publikací, diskuse o různých problémech, „pokud nejsou nemravné“, řešení hádanek, různé společenské hry i sázky, „pokud nejsou o peníze“, tělocvičné hry, slušné tance pro mládež a mladé lidi, hudbu, zpěv, cvičnou střelbu i lov zvěře, „je-li právě potřebný“. Karetní hry, které patří k „zábavám podřadné ceny“ svědčí sice o špatném vkusu, nejsou však — pokud se ovšem nehraje o peníze — samy o sobě škodlivé. Co však Bolzano zásadně odmítá, jsou hry o štěstí, například loterie, protože tento druh zábavy má zhoubný vliv „na obecnou mravnost ve státě“ [1949: 135]. Z týchž důvodů se staví i proti dramatickému umění, ať již je provozováno profesionálními herci, nebo ochotníky, a v účelně zařízeném státě požaduje jeho zákaz [1949: 118]. Nebude v něm také dovoleno, „aby někdo za živnost nebo za řemeslo si zvolil hudbu, tanec, herectví, a kousky „kouzelnické““ [1949: 99].

Protože život každého člověka se uskutečňuje ve společnosti, nepatří k dobrému životnímu způsobu jen uspokojivé zabezpečení jeho materiálních potřeb, užitečný způsob zaměstnání a rozumné využívání volného času, ale i harmonický *rodinný život*. Spořádané manželství, tiché radosti a ctnosti rodinného soužití [1850: 247] jsou pro Bolzana z různých důvodů, především morálních, nejzákladnějším předpokladem šťastného a spokojeného života. Touto problematikou se obšírněji zabývá zejména ve svém kázání *O výhodách rodinného života* a ve dvou exhortách *O nejdůležitějších vadách, jež ničí rodinné štěstí*, proslovených v roce 1812.

Rodinný život, který je z etických i ryze praktických důvodů nezbytný k zachování a rozmnožování lidstva, je pro člověka nejprůměrnějším způsobem života a skýtá také ty nejlepší podmínky pro dobrou a řádnou výchovu dětí. První výhodou rodinného života je to, že ukládá mnohé závazky a povinnosti, jejichž plnění vede k mravnímu zdokonalování, a že učí i způsobům dobrého společenského soužití [1850: 112]. Rodinný život je dále důležitý „pro zušlechtnění srdce“ i „pro zvýšení blaha“, neboť nejlépe zajišťuje „nejčistší a nejušlechtlejší radosti, které se společnou účastí ještě zvyšují“ [1850: 117]. Protože lidský život není jen „nepřetržitou řadou radostí a zábav“, a každého z nás více nebo méně postihnou i bolesti a strasti, tkví význam rodinného soužití i v tom, že ulehčuje snášet „všechny bolesti a protivenství života“ [1850: 120].

V souvislosti s narušováním rodinných svazků (více ve městech a u majetných a vzdělaných vrstev) upozorňuje Bolzano na nejružnější zdroje, jež ohrožují rodinné štěstí [1850: 124 an.]. S požitkem rodinného blaha je v první řadě neslučitelné každé „hrubé a hříšné smýšlení“. Dalším nebezpečím je „škodlivá neřest prostopášnosti“, která se projevuje většinou u mužů mladšího věku. Štěstí spokojeného rodinného života narušuje i slavomam mužů zralého věku, kteří touží po slávě a počtách a snaží se „dobýt si velikého jména u vrstevníků i potomstva“. Ve stáří ztěžuje rodinný život zase lakota. Konečně poslední příčinou, proč tak mnohé rodiny postrádají domácí štěstí, je „zanedbání oněch povinností, které má každý jednotlivý člen rodiny k ostatním“. V této souvislosti se Bolzano zcela jednoznačně a nekompromisně staví za práva žen(4) a vytýká mužům, že svým manželkám neprokazují patřičnou lásku a úctu, kterou zasluhují i jako matky, že s nimi nejednají jako se svými přítelkyněmi, ale nakládají s nimi spíše jako s otrokyněmi.

Kromě těchto zásadních příčin nešťastných manželství, jejichž škodlivost je bezprostředně zřejmá, se Bolzano zmiňuje ještě o dalších, méně zjevných [1850: 135 an.]. Mnozí lidé projevují ve styku s ostatními rodinnými příslušníky náladovost, bezohlednost, ba i hrubost. Ve styku s lidmi, a tím spíše v rodině, je však třeba vystupovat ohleduplně a snažit se o vzájemné porozumění. Bohužel existují však lidé, kteří si na veřejnosti získali věhlas jemného způsobu života, ale doma se chovají nanejvýše nevychovaně. Pohodu rodinného života narušují i přepjaté nároky, jež jsou kladeny na členy vlastní rodiny. S každou formou společenského života, a tudíž i rodinného, je v rozporu svéhlavost a umíněnost. Soulad manželského života zejména ve velkých městech kalí i „neblahá náklonnost k požitkům drahých zábav ve větších společnostech“. Lidé, kteří pahnou po „strojených a nepřírozených zábavách bohatců“, nemohou mít smysl „pro přirozené a prosté radosti rodinného života“. Ve své mar-nivě tužbě po „zábavách velkého světa“ jsou jejich smysly otupeny pro všechny všední, čisté a nevinné radosti, jež jim poskytuje styk s manželkou a dětmi. Nemohou proto spatřovat například ve společných procházkách do přírody přiměřený prostředek pro své vlastní rozptýlení. S mravně i zdravotně škodlivým, v podstatě nepřirozeným způsobem života lidí ve velkých městech také bezprostředně souvisí nevnímavost manželů k požitkům domácího štěstí a nedostatek uslechtilých citů soustrasti, lásky, přátelství(5) i přízně. To je vážný nedostatek, neboť jenom cituplný člověk může plně zakoušet v manželství a v rodinném životě skutečné štěstí. Dokonalému rodinnému životu škodí však také určité vnitřní zábrany, s nimiž se setkáváme i u lidí s velmi cituplným srdcem. Je to falešná stydlivost projevit city: přiznat se ke své lásce, vyjádřit potřebu milovat a být milován.

Své hluboké přesvědčení, že „domácí štěstí je ze všech pozemských statků první a nejžádoucnější“ [1852: 158], vyjadřuje Bolzano i v exhortě *O čistotě srdce — pojem a hodnota* z roku 1808. V této exhortě proklamuje v duchu J. J. Rousseaua pravidlo „žij podle přírody“, tedy princip, o nějž později jenom v implicitní formě opírá své velmi podrobně rozvedené hodnocení významu rodinného štěstí pro dobrý způsob života. Žít podle přírody znamená řídit se

(4) Srov. obdobně například exhortu *O určení a důstojenství ženského pohlaví* z roku 1810 [1852: 174 an.], též Dr. B. Bolzano, *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. II [1883: 61–67]. Bolzano zde výslovně konstatuje, že „ženské pohlaví má podstatně touž schopnost jako pohlaví mužské pro trojí účel — moudrost, ctnost a blaženost, a tudíž také stejná práva“.

(5) O významu přátelství pro život každého člověka pojednal v roce 1810 Bolzano v exhortách *O vysoké ceně přátelství* a *O pravé volbě přátel* [1852: 243 an.]. Viz též B. Bolzano, *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. III [1884: 96–109].

přesně a bezvýjimečně jejími zákony, neodmítat nic, co nám nabízí, nepožadovat nic, co nám zatím ještě zakazuje, a nevyužívat jejího požitky nadměrně, nevhodně, nebo dokonce v rozporu s ní [1852: 157]. Pod vlivem romantických nálad své doby považuje Bolzano zjemnělý způsob života, příliš velký odklon od přírodního stavu, za negativní důsledek vyspělé evropské kultury [1852: 163]. Nejvyšší a nejhodnotnější životní radosti i pravá blaženost netkví proto ve věcech, v nichž je lidé marně hledají, například v různých nevhodných zábavách, „jež se přiči pravidlům rozumu“, ale ve vznešené jednoduchosti a v přirozeném způsobu chování, vyjadřování i odívání [1849: 362 an.].

Pro vyrovnaný způsob života není nezbytné jenom tělesné zdraví, ale také *psychická pohoda*: čisté srdce, dobré svědomí i veselá mysl.⁽⁶⁾ „Pravá veselost — na rozdíl od nemírné veselosti, která je velmi prchavým stavem mysli — nevadí lidské důstojnosti, ale je dokonce podstatnou podmínkou její dokonalosti“ [1851: 148]. Jsme-li veselé mysli, dovedeme se těšit z vlastního života, lépe se nám daří práce a styk s lidmi je příjemnější. Bolzano doporučuje i mírné žertování [1850: 108 an.]. Kdo má schopnost žertovat, posiluje své zdraví a získává si lásku a náklonnost spoluobčanů. Umírněný způsob žertování je však významný i z hlediska rozumové a mravní výchovy. Mnohé pravdy, které nelze z různých důvodů „přednášet suchými slovy“, mohou totiž velmi dobře zapůsobit na jiné lidi, jsou-li proneseny žertem.

Zdraví, ctnost i štěstí jakožto podstatné atributy dobrého způsobu života každého jedince závisí také na jeho plánech. Naděje, kterou každý vkládá v lepší vyhlídky do budoucnosti, dodávají mu sílu snášet různá příkoří, s nimiž se setkává v současnosti [1852: 371].

Velký význam přikládá Bolzano i účelnému přístupu k ideálům, neboť bez nich se nemůže vyvinout „ani pravá ctnost, dokonce ani se sebou samým shodný způsob myšlení a života, neboli to, co nazýváme charakterem“ [1850: 60]. Avšak romantické horování pro ideály, projevující se v planém „blouznění“, které Bolzano velmi ostře odlišuje od pravého nadšení,⁽⁷⁾ připravuje člověka o celé životní štěstí, neboť ho činí nespokojeným se sebou samým i s celým světem.

Při posuzování dalších psychických předpokladů dobrého způsobu života a postojů z nich vyplývajících poukazuje Bolzano ještě na nevhodnost falešného studu [1850: 93] a doporučuje, aby se lidé přiznávali ke svým chybám, nestyděli se za nízký původ, chudobu, tělesné nedostatky i nevědomost.

Jak však dosáhnout toho, aby ve způsobu života lidí, jak jej poznával ve své době, docházelo k neustálému pokroku? Bolzanův osvícenecký racionalismus spatřuje cestu k tomuto cíli v *pravé osvětě* a ve *vhodné výchově* mládeže.

Pravá *osvěta*, jež tkví ve zdokonalování schopností správného usuzování, v odstraňování škodlivých předsudků a v šíření užitečných znalostí, je první a nejzákladnější podmínkou, aby se způsob života zlepšil [1849: 360]. Při překonávání zlořádů, „které sužují naši vlast“, očekává Bolzano velkou pomoc od lepšího poučení lidí, při němž je třeba vždy využívat vhodných příkladů z okruhu jejich vlastních zkušeností. Podle jeho jednostranně racionalistického pojetí lidé upadli do neštěstí jenom proto, že neměli nejdůležitější znalosti o přírodě, že neznali mechanismus vlastního těla ani podmínky pro své blaho, že nevěděli,

(6) Srov. podr. dvě exhorty *O veselé mysli* [1882: 63–75].

(7) Srov. čtyři exhorty *O blouznění* (Über die Schwärmerei) a dvě exhorty *O pravém nadšení* [1851: 5–56]. Viz též B. Bolzano: *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. II [1883: 38–54].

kteřé zákony a zvyklosti panují v jejich zemích a jaké jsou jejich občanské povinnosti i práva [1849: 15]. Nedostatek osvěty je třeba překonávat zdokonalováním úrovně vzdělání ve školách i soustavným výchovným působením na všechny dospělé po celý jejich život.

V Bolzanově pojetí výchovy má významné místo intelektuální a mravní výchova. Moudrost sama o sobě nestačí pro dosažení ideálu dobrého způsobu života, není-li spjata s mravností. Výchovou se mají stát lidé nejen moudří, ale i lepšími [1884: II, 271].

Rozumovou výchovu zdůrazňuje Bolzano ve svých exhortách při nejrůznějších příležitostech. Správné a ušlechtilé pojmy jsou základem čistoty srdce [1852: 170]. Pravda nás nemůže svádět k neřesti [1884: II, 374]. Nemáme přijmout žádnou zásadu — ať již přichází z pouhého doslechu nebo z vlastního přemýšlení — dokud jsme ji neprověřili „na prubiřském kamení zdravého lidského rozumu“ [1850: 16]. Výchově lidí nejlépe poslouží rozvíjení soudnosti [1849: 36]. Soudnost vede k tomu, že se v každém svém jednání řídíme podle „předpisů rozumu“. Na základě správných úsudků vycházejících z pravdivých předpokladů „nelze nikdy dospět k požadavkům, které by nebyly uskutečnitelné“ [1850: 7]. To má i závažné praktické důsledky. Rozumné omezení životních nároků v souladu s možnostmi je nezbytnou podmínkou lidského štěstí. Požadujeme totiž opravdu jenom to, čeho můžeme prakticky dosáhnout.

Protože se Bolzano v exhortách obrací především na vysokoškolskou mládež, zdůrazňuje ve svých požadavcích na mravnost a mravní výchovu především *výchovu sexuální*. Nestaví se proti sexualitě záporně a plně uznává, že pohlavní pud zaujímá v životě každého člověka velký význam: přispívá „k zdokonalení lidského pokolení a ke štěstí člověka“ [1949: 126]. Proto také odmítá každé přepjaté tajnůstkářství ve věcech plození člověka a pohlavního pudu [1852: 163] a požaduje, aby již školy poskytovaly v tomto směru poučení. Za mravně vadný a lidskému zdraví škodlivý přístup k pohlavnímu životu viní muže a pranýřuje jejich nevěry v manželství, jejich namnoze nízké představy o smyslu života a jejich lehkomyšlnou honbu za prchavýmižitky [1884: I, 81 an.].

V exhortě *O styku s osobami druhého pohlaví* [1884: I, 50 an.] doporučuje svým posluchačům společnost vynikajících žen, žen s bezvadnou pověstí, „s přednostmi rozumu a srdce“. Aby snad náhodou přitom přece jenom nedošlo k porušení zásad přátelského styku, mají to být starší, šťastně provdané ženy, které o svém výchovném působení na svého mladšího přítele vždy informují svého manžela. Bolzano je přesvědčen o tom, že právě ve styku s ušlechtilou a počestnou ženou si mladí muži učiní správnou představu o pravé hodnotě ženy. Styk s ženami také zjemňuje jejich vkus a dobré chování a přispívá i k harmonickému způsobu jednání. To vše přece patří k dobrému způsobu života, zejména s ohledem na to, že každý člověk žije v nějakém společenském prostředí. Aniž by to explicitně zdůraznil, snaží se Bolzano však i v tomto případě v duchu aristotelské etiky prosazovat stanovisko uměřenosti: příjemnost takového přátelského styku s ženami by neměla mladého muže strhnout k tomu, aby mu věnoval příliš mnoho času. To by bylo v rozporu s posláním člověka, jež podle Bolzanovy etiky netkví v tom, aby se bavil, ale aby uskutečňoval něco velkého a prospěšného, co slouží blahu celého lidstva.

Další druhy výchovy, které mají napomáhat k zdokonalení způsobu života, se týkají *zaměstnání* a *zábavy*. Bolzano nepovažuje dosavadní stav této výchovy za uspokojivý. Mládež, která je určena k „vyšším stavům“, totiž k duševní práci, zanedbává cvičení těla, kdežto u ostatních je tomu právě naopak, cvičí své tělo avšak na úkor rozvoje duševních schopností [1849: 134]. K odstra-

nění této disproporce navrhuje Bolzano zavést v podstatě takovou výchovu, které dnes říkáme polytechnická. Koncepce přeměny výchovného procesu je nastíněna v kapitolách *O výchově a vyučování* a *O zaměstnání občanů a způsobu života* jeho sociálně kritické utopie: Všechna mládež by si měla již ve škole nebo mimo ni osvojit tu či onu rukodělnou práci, aby se jí mohla později zcela nebo alespoň z části živit nebo „se jí aspoň v prázdné chvíli užitečně bavit“ [1949: 69]. Protože duševní práci „nelze konat vůbec bez přestání“, doporučuje Bolzano, „aby se každý naučil již v mládí rozmanitým výkonům a pracím, mezi nimi v každém případě i tělesným, aby se jimi mohl potom zaměstnávat, třeba jenom pro změnu“ [1949: 97].

Ke zlepšení vkusu lidí, jejich chování ve společnosti i pro usměrnění jejich způsobu zábavy ve volném čase má konečně přispět i vhodná *estetická výchova*. Smysl pro hodnotné umění by však měl být pěstován vždy tak, aby nepřispíval jen k zpříjemnění života, ale i ke „vzdělání citu, k zušlechtnění srdce občana“ [1949: 117]. Opravdové umění musí být v souladu s mravností i se zásadami účelnosti, jak je formuluje náš rozum. Smysl pro krásné a vznešené nemůže nahradit vzdělání ani ctnost. Zákony krásného a vznešeného pouze radí, kdežto zákony dobra přikazují. Co proto odporuje morálce, přesněji řečeno nejvyššímu mravnímu zákonu, není ani krásné, ani vznešené [1850: 322 an.].

Zdravý, nenáročný a ctnostný způsob života, k němuž má být zaměřena i osvěta a výchova, život v souladu se zákony přírody, mravnosti a rozumu — to jsou hlavní doporučení, jež Bolzano klade na srdce svým studentům, a jimiž se prostřednictvím svých úvah o nejúčelněji uspořádaném státu budoucnosti obrací také k pozdějším generacím.

V Bolzanových myšlenkách o způsobu života se nesporně projevují rozpory mezi jeho kritickou analýzou tehdejšího způsobu života, jeho utopistickými představami i moralizujícím stanoviskem. Jeho neochvějné úsilí napomoci ze všech sil při prosazování lepšího životního způsobu i jeho návrhy jak toho dosáhnout jsou v každém případě přesvědčivým svědectvím jeho humanistického zánění pro dobrou věc lidstva, jeho neotřesitelného přesvědčení o neustálém pokroku člověka a lidské společnosti.

Literatura

- Bolzano, B.: *Erbauungsreden für Akademiker*. Prag 1813.
Bolzano, B.: *O nejlepším státě* (Přel. M. Jašek, předml. L. Svoboda, 2. vyd.). Praha, Melantrich 1949.
Bolzano, B.: *Reči vzdělávací akademické mládeži*. Praha, sv. I. 1882; sv. II. 1883; sv. III. 1884.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden an die akademische Jugend*. Sv. I. a II. Prag 1884.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden an die akademische Jugend*. Herausgegeben von einigen seiner Freunde. Bevorwortet von Dr. F. Přihonský. Prag, sv. I. 1849; sv. II. 1850.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden für die Hörer der Philosophie an der Prager Universität, herausgegeben von einigen seiner Freunde*. Prag-Wien (Leipzig), sv. III. 1851; sv. IV. 1852.
Dr. B. Bolzanos *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungenshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität*. Sv. 4, Sulzbach 1834.

Резюме

К. Берка: Об образе жизни в понимании Бернарда Больцано

Правильный образ жизни в понимании Б. Больцано, как его стремится воспроизвести данная статья, включает весьма разнородные аспекты: материальные условия жизни вообще (питание, одежду, жилье), род занятий, использование свободного времени (самообразование, путешествие, туризм, развлечения), хорошая семейная жизнь, психическое равновесие (искренность, чистая совесть, жизнерадостность) и др. Неустанному прогрессу в развитии образа жизни должны содействовать подлинное просвещение и улучшение воспитания (умственного, сексуального, политехнического и эстетического). Все эти условия и предпосылки объединены больцановской идеей гармонического образа жизни в соответствии с законами природы, нравственности и разума.

Summary

Berka K.: On the Way of Life as Conceived by Bernad Bolzano

Bolzano's conception of a good way of life which the present paper is endeavouring to reproduce involves extremely heterogeneous aspects; material conditions of life in general (nourishment, clothing, habitation), mode of employment, utilization of leisure (self-education, travelling, tourism, entertainment), good family life, mental harmony (pure heart, good conscience, cheerful mind), etc. A continuous progress in the development of the way of life should be achieved through true enlightenment and improved intellectual, sexual, polytechnic and aesthetic education. All these conditions and prerequisites are united by Bolzano's idea of a harmonious way of life in conformity with the laws of nature, morality and reason.